

Ján Pavlík:

**K základním
předpokladům
liberální
demokracie**

LIBERALNÍ INSTITUT

PRAHA

1990

JÁN PAVLÍK:

K základním předpokladům liberální demokracie

Liberální institut
Praha
1990

I. VŠECHNA MOC NIKOMU

Pod pojmem demokracie rozumíme v první řadě určitou metodu (proceduru) výběru lidí pro vedoucí funkce v politické komunitě¹⁾. Specifikum této metody je ve vzájemném konkurenčním boji uchazečů o tyto funkce, přičemž onen konkurenční boj se zakládá na slibování prospěchu a výhod těm, kdož se rozhodnou následovat a podporovat toho nebo onoho uchazeče, či tu nebo onu politickou stranu. V soutěži mezi jedinci, kteří obvykle vystupují v rámci stran - politicky aktivních organizovaných menšin (minorit), se rozhodčím stává neorganizovaná většina politicky neaktivních občanů. Pro demokracii je charakteristické, že konkurenční boj organizovaných minorit resp. jedinců není ničím jednorázovým: demokratická procedura předpokládá nepřetržité vytváření otevřených, vzájemně si konkurujících minorit, jejichž chování se řídí "pravidlem očekávané reakce", čili očekáváním, jak se voliči zachovají v příštích volbách.

Demokracie však není pouze procedurou výběru, je současně i výsledkem realizace této procedury v politickém životě společnosti, čili je určitým tvarem tohoto života. Z tohoto hlediska můžeme demokracii charakterizovat jako systém společenských norem a tradic, které zaručují práva a svobody individuí ve vztahu ke státní moci právě tak jako práva a svobody menšin ve vztahu k mocenské působnosti vládnoucí většiny. Normy a tradice demokratické politiky normují vykonávání politické moci - ve své normované podobě vystupuje politická moc jako limitovaná (ve vztahu k jednotlivcům i minoritám), rozptýlená, kontrolovaná a vykonávaná podle principu rotace jedinců ve funkci vůdců politické komunity²⁾. Základní princip demokratického normování politické moci se dá vyjádřit heslem

"všechnu moc nikomu", které mnohem hlouběji vyjadřuje podstatu demokracie než mnohokrát zneužitě a zprofanované heslo "všechnu moc lidu". Produkce a reprodukce demokracie jakožto normativního systému je cílem, smyslem i účelem realizace demokratických procedur.

Jaký je však konkrétní mechanismus, jímž se realizuje limitování a kontrola politické moci? Základem tohoto mechanismu je existence hluboce vžitých a zakořeněných demokratických tradic; společnost, která se řídí těmito tradicemi, pokládá svobodu lidského individua a s ní spojená práva za nejvyšší, takřka absolutní společensko-politickou a současně mravní hodnotu. Jako hodnoty příbuzné se v rámci demokratických tradic všeobecně akceptují a v každodenním životě realizují takové prvky politické kultury, jako je tolerance, úcta k lidské osobnosti, ochota k diskusi a ke kompromisu, veřejná angažovanost, otevřenost společnosti ve smyslu schopnosti přijímat nové ideje a nové způsoby jednání atd.

Celý tento soubor hodnot je produktem liberálního kapitalismu²⁾, jehož základním principem je minimalizace sféry působnosti politické moci a současná akcentace individuální svobody jednání, která se nejvýrazněji projevuje ve svobodě podnikání. Jde o známý princip laissez-faire, laissez-passer, podle něhož je státu přidělena pouze role "nočního hlídače". Podstatné omezení role státu v ekonomice (současně též v náboženství, umění atd.) se v podmínkách liberálního kapitalismu projevuje vznikem odpolitizované občanské společnosti, kde se vzájemný styk individuí nerealizuje mocensko-politickými prostředky, ale na bázi smluvních vztahů, které předpokládají dialog mezi svobodnými, rovnými a rovnoprávnými partnery. Odpolitizování občanské společnosti

a s tím související utváření demokratických tradic je korelativně spjato s jedním z nejvíce specifických rysů kapitalismu, totiž se skutečností, že v kapitalismu přestává být politická moc jedinou cestou k dosažení majetku a prestiže. Ve společnosti s vyspělými demokratickými tradicemi je dodržování občanských práv a svobod individuí neustále sledováno a kontrolováno opozičními minoritami; v případě, že vládnoucí garnitura zvolená většinou voličů porušuje občanská práva a svobody a opozice toto porušování uvede ve všeobecnou známost⁴⁾, ztrácí tato vládnoucí garnitura svojí mravní legitimitu nejen v očích potlačované opozice, ale také v očích těch, kteří tuto garnituru zvolili. Pro občana vychovaného v demokratické tradici je zachování individuálních svobod a práv vyšší hodnotou než prospěch, který získává tím, že vládnoucí strana hájící jeho zájmy potlačuje práva příslušníků opozice. Tento občan si totiž uvědomuje, že vláda, která tímto způsobem vystupuje proti opozici, může takto vystoupit i proti němu samotnému a omezit tak jeho práva - proto raději volí opozici, která hájí princip svobody a nedotknutelnosti práv individua. Samozřejmě, opozice tím, že obhájí obecně platnou hodnotu, realizuje své vlastní mocenské ambice; je však zřejmé, že v podmínkách demokracie se může určitá strana dostat k moci pouze tím, že hájí a prosazuje obecně platné hodnoty, mezi nimiž nejdůležitější místo zaujímají práva svobodného individua. Demokracie jakožto sociálně-politická hodnota je onou hegelovskou "*die Sache selbst*", která se reprodukuje na základě "*Isti rozumu*" (*List der Vernunft*); demokracie je tedy silná tehdy, když do procesu její reprodukce jsou zapojeny navzájem se neutralizující mocenské ambice, které se mohou realizovat jen v případě, že na svém praporu mají napsáno posvátné heslo "*demokracie*".

Bytostnou spřízněnost rozumu a demokracie nastínil také velmi podnětným a v naší filosofii dosud málo doceněným způsobem také Karel Čapek: "Demokracie je metoda, jak uvádět iracionální faktory na rozumovou výslednici tím, že je koordinuje a kontroluje. Dělá totéž dílo, jaké koná intelekt s našimi zkušenostmi, city a pohnutkami: zachází s nimi jako s objekty, které lze srovnávat a kontrolovat... I demokracie, tak jako intelekt, je váhání mezi alternativami; není nadána úpornou jednostranností pudu; zahrnuje v sobě kontrolu, kritiku a korekturu..."

Demokracie, tak jako intelekt, je nekonečný postup objektivizace. Tím sleduje generální linii lidského ducha."⁵⁾

V Čapkově vizi je demokracie institucionalizovaný kritický intelekt, jehož funkcí je objektivizace protichůdných a často iracionálních subjektivních zájmů individuí a společenských skupin, přičemž konečným účelem této objektivizace je realizace objektivních celospolečenských zájmů.

Pro demokratický systém je charakteristické, že objektivizovaný "Istivý" rozum fungující na základě všeobecně platnosti a společenského uznání práv individua, jakožto nejvyšší hodnoty, nutí stranu, která je u moci, aby realizovala své zájmy jiným způsobem než omezováním demokratických práv opozice: v demokratické společnosti realizuje vládnoucí strana své zájmy prostřednictvím přeměny základních právních mantinelů, v jejichž rámci svobodná individua jednají. Demokracie znemožňuje, aby bylo politicko-mocenské působení zaměřeno jak proti konkrétním individuí, tak proti konkrétně vymezené minoritě. Politicko-mocenské působení se tak přenáší do sféry abstraktní obecnosti. Tento rys demokratické společnosti je vyjádřený slavným principem vlády zákona (Rule of Law), podle něhož je

obecný zákon absolutně nadřazený vůči jakékoliv svévolné moci vlády. Princip vlády zákona brání vládě, aby utlumovala individuální úsilí a individuální svobodu ad hoc. Pokud existují známé obecné zákony, může jednotlivec svobodně realizovat své osobní cíle a tužby, jelikož si je jistý, že moc vlády nebude použita svévolně k tomu, aby bylo jeho úsilí zmařeno.⁶⁾ Aplikace principu vlády zákona vyjadřuje maximální možnou míru minimalizace politicko-mocenského působení. Za podmínek, kdy platí vláda zákona, se omezování a minimalizace moci neustále reprodukuje v protihře soupeřících stran realizujících své vlastní partikulární zájmy; tato protihra probíhá ovšem na bázi všeobecného uznání práv individuality za nejvyšší hodnotu.

V demokratickém systému je tedy vztah mezi vládoucí většinou a opoziční menšinou v první řadě vztahem konsensu v obecných otázkách, a pouze sekundárně, zprostředkovaně, prostřednictvím vytváření obecných zákonů, vztahem politicko-mocenského potlačování. Každé rozhodnutí (legislativní opatření) většiny musí v demokratických podmínkách poskytovat menšině možnost, aby žila a prosperovala, i když ne přesně tím způsobem, jak si to sama přeje. Každá politická strana musí mít vypracovaný program pro celou společnost, ne pouze vzhledem ke svým partikulárním zájmům. Posláním a úkolem demokratického politika je harmonizovat zájmy většiny a menšiny na bázi všeobecně platných hodnot. Z tohoto hlediska se demokracie jeví jako institucionalizované umění kompromisu.⁷⁾

Pojmy jako "*institucionalizace rozumu*", "*institucionalizace kompromisu*" samozřejmě neznamenají, že by omezení přímého mocenského působení v demokratickém systému fungovalo v rámci zmíněných institucí čistě automaticky. I sebedokonaleji rozvržený systém rozdělení moci se stane formálním, pokud není podložen

demokratickým vědomím, tj. aktuální existencí demokratických hodnotových struktur ve vědomí občanů. K tomu, aby demokracie nezdegenerovala v totalitu nebo v kryptotalitu (tendence k degeneraci a korupci moci je inherentní každé -kracii, tedy i demokracii), je tedy nezbytně nutné živé, bdělé vědomí všech občanů, vědomí, které důsledně stráží nedotknutelnost demokratických práv a svobod individua. Pokud toto vědomí přestane reagovat na každý případ porušení těchto svobod, demokracie nutně degeneruje - nejdříve do podoby kryptotalitní manipulace a později do formy nezakryté totality.

Pokud tedy nejsou demokratické instituce ožiovány živým demokratickým duchem, podléhají - jakožto všechna neživá jsoucna - zákonu entropie, což se projevuje jako odcizení těchto institucí jejich smyslu a účelu, jako jejich formalizace a tím i přeměna v krycí plášť manipulačních a totalitních praktik. Použití termínu "entropie" není v tomto případě pouhou metaforou, jelikož demokratický systém rozdělení, omezení a rozptýlení moci je - jakožto nejvyšší výtvar politického a kulturního vývoje lidstva - dynamickou strukturou. Její míra pravděpodobnosti je daleko nižší než je míra pravděpodobnosti politických struktur založených na neomezeném mocenském donucování, které je pokračováním (entropické) přírodnosti v lidské společnosti. Vále k moci, která neustále rozrušuje, formalizuje a vyprazdňuje demokratické instituce, realizuje tedy přechod od stavu s nižší pravděpodobností ke stavu s pravděpodobností vyšší, čili realizuje entropický proces, i když je sama vědomou účelovou aktivitou. Demokratické vědomí a praktické akce, které z tohoto vědomí resultují, jsou negentropickým protitahem vůči tomuto - ať už zjevnému nebo pouze latentnímu - entropickému působení vále k moci. Demokracie může fungovat pouze jako neustálý konflikt

entropické tendence s tendencí negentropickou, realizuje se tudíž jako zadržovaný zánik sebe samé.

Pouhá existence demokratických institucí, v nichž se objektivizuje lest (politického) rozumu, je tedy pro fungování a reprodukci demokracie pouze podmínkou nutnou; jedině spojení této nutné podmínky s aktuální existencí demokratického hodnotového vědomí, s existencí platného demokratického ideálu, který je ideálem mravním, vytváří pro ono fungování podmínku dostatečnou. Demokracie sice nutně předpokládá vzájemné omezování protikladných mocenských zájmů, je však chybou redukovat ji pouze na tuto protihru rozdělených egoismů. Politický ideál demokracie musí být proto formulován zároveň jako ideál mravní. Neodcizená a nezformalizovaná demokracie je nemyslitelná bez mravní angažovanosti, bez neustále přítomného hodnocení a jednání sub specie aeterni, abychom použili známý výraz Masarykův. V této souvislosti je také nezbytně nutné uznat oprávněnost Masarykova postulátu, podle něhož etický obsah demokratického ideálu musí být založen v nejvyšších mravních hodnotách člověčenství: "*Etický je demokracie zdůvodněna jako politické uskutečňování lásky k bližnímu.*"⁸⁾ (Totéž platí - samozřejmě s jistým omezením - i pro fungování současného kapitalistického ekonomického systému: Smithovská "*neviditelná ruka*" (lest ekonomického rozumu) je pouze nutnou podmínkou pro efektivní fungování tohoto systému; teprve spojení "*neviditelné ruky*" s určitou - podle možnosti vždy minimální - mírou státní regulace ekonomiky vytváří podmínku dostatečnou. Sub specie aeterni vystupuje v tomto případě intervenující stát, který tak realizuje dlouhodobé zájmy systému jako celku.)

Mravní ideál demokracie je ideálem, který je vždy realizován pouze neúplně, pouze jako aktivní překonávání svého - vždy

přítomného - protikladu, jímž je vůle k moci: "Nebudeme považovat demokracii za dosažený ideální stav, nýbrž za věčný úkol, tak jako je věčným úkolem poznání."⁹ Je třeba ovšem zdůraznit, že demokracie není kantovskou regulativní ideou, tj. ideou, které nic reálně neodpovídá a která pouze reguluje a usměrňuje naši činnost. I neúplná realizace mravního demokratického ideálu je reálnou politickou demokracií, je něčím, co lze výrazně a ostře odlišit od ne-demokracie a totalismu.

II. NEBEZPEČÍ ENTROPICKÉ DEGENERACE DEMOKRATICKÝCH INSTITUCÍ

Toto nebezpečí plyne zejména z toho, že demokracie se v praxi realizuje v podobě systému politických stran. Váha a význam politických stran v demokratické politice jsou tak velké, že někteří teoretici pokládají za zcela oprávněné označit demokratický systém za partiokracii (party-cracy), což má vyjádřit přesun politické moci z rukou vlády a parlamentu do rukou politických stran. Vnitřní organizace politických stran je však často oligarchická¹⁰⁾ (oligarchičnost se projevuje zejména v kryptotalitních manipulačních praktikách stranických výborů), přičemž platí, že čím více se vnitřní organizace stran blíží k totalitnímu uspořádání, tím slabší je demokracie, která vzniká v mocenské protihře těchto stran (Michelsův "železný zákon oligarchie"). Zvláště markantně se tato zákonitost projevuje v koaliční politice, kdy vzájemné (veřejné nebo méně veřejné) dohody mezi stranami prakticky vylučují konkurenci mezi hlavními politickými silami. Vzniká tak mocenský monopol nebo lépe řečeno kartel, tj. kryptotalitní struktura, jejíž mocenská pozice je obzvláště silná zejména v situaci, kdy je opozice natolik slabá nebo roztříštěná, že nemůže koalici nijak ohrozit. Některé aspekty fungování tohoto typu kryptotalitních mocenských struktur popsal velmi výstižně bystrý kritik politického života první republiky Karel Čapek, a to na základě svých vlastních (trpkých) politických zkušeností v období vlády panské koalice: *"Ponižuje nás nedůstojnost parlamentu, který i státní nezbytnosti vyřizuje stranickým handlem... budu pro tvou věc, budeš-li ty pro mou; budu hlasovat pro tuhle státní nezbytnost, budeš-li ty hlasovat pro zavedení cla z ponožek nebo pro státní úhradu družstevních deficitů. Je to skutečný obchod; té a té věci se*

dává souhlas, protože se chce získat nějaká jiná výhoda... My, kteří nejsme politiky, přitom nechápeme jenom to, proč se k tomuto handlu aranžují hlasovací komedie a parlamentní živé obrazy; stačilo by přece, aby vůdcové stran měli místo poslanců v kapse odpovídající počet hracích známek (...) a v danou chvíli je vyklopili na zelené sukno... je-li nám čeho třeba, tedy je to pracovat proti stranám; proti vládě stran; proti hlasovací mašinérii; proti inkompetenci; proti politice za zavřenými dveřmi; proti všemohoucnosti výkonných výborů; proti našemu ponížení; proti úpadku demokracie..."¹¹⁾

Za podmínek, které popisuje Čapek, je sebebdělejší demokratické vědomí příliš slabou protiváhou vůči kryptototalitním tendencím, jelikož konkurenční vztah mezi stranami, který je reálnou základnou, na níž může demokratické vědomí působit, je v této situaci eliminován.

Reálnou protiváhou vůči tomuto typu degenerace demokratického systému je tzv. participační demokracie, která je uplatňováním přímé, ne-stranické demokracie na různých úrovních. Participační demokracie má poskytnout občanům co nejvíce příležitostí podílet se na rozhodnutích, která ovlivňují jejich život.

Participační demokracie není samozřejmě všelékem (její status např. prohlubuje rozpor přítomný v každém typu demokracie, totiž rozpor mezi nutností odborně-technického řízení společnosti, které je ve své podstatě výlučné, a rovněž nezbytnou nutností veřejné demokratické kontroly řídicích procesů), může nanejvýše fungovat jako korektiv vůči kryptototalitním tendencím rozbujele partikratické. Tuto svoji funkci může ovšem participační demokracie plnit pouze na základě vyvinutého a fungujícího systému politických stran. V období přechodu od totalismu

k otevřené společnosti, kdy je systém stran ještě nedostatečně rozvinutý, sehrává sice participační demokracie velmi významnou roli během revoluce, avšak později - zejména v podmínkách ekonomických reforem - se může stát živnou půdou pro sociální demagogii a manipulace všeho druhu.

V souvislosti s problematikou rozkladu a degenerace demokracie je nutné zdůraznit, že totalitární hnutí fašismu a komunismu dosáhla svých úspěchů zejména tím, že - kritizující nedostatky a nedokonalost demokracie - zpochybnila svobodu individua jakožto nejvyšší sociálně-politickou a mravní hodnotu, a tak porušila onen jemný mechanismus omezování a rozptylování politické moci fungující v protihře vlády a opozice. Následky se objevily brzy - po likvidaci demokratických práv potlačené menšiny následovala likvidace demokratických práv uvnitř potlačující většiny. Největší roli při zpochybnění liberálních hodnot má jak v případě fašismu, tak v případě komunismu tzv. zrada inteligence. Určitá - a ne malá část inteligence propůjčila své vzdělání a schopnosti zkázonosnému dílu ideologické destrukce nejvýznamnější společenské hodnoty moderního lidstva.

Dejme zase prostor bystrému peru Karla Čapka: "...jsou názory, hesla a manýry, které vzdělanci nemohou přijímat, ledaže sestoupí z té duševní úrovně, kterou jim vzdělanost ukládá; že zradí tu disciplínu, tu kritičnost a intelektuální svobodu, tu zděděnou kulturní zkušenost, jež je vlastním smyslem vzdělání. Je mnoho veřejných názorů i praktik, které by se obecně a zjevně jevily jako nízké a nekulturní, kdyby jim odmítli sekundovat lidé, jimž je přisuzována a společensky svěřena jistá úroveň vzdělání a vědění...

Není v zájmu inteligence ani těch druhých, aby byla porušena hierarchie, která staví statky duchovní nad všechny jiné. Není to

v zájmu inteligence, neboť tím zaniká její duchovní prvorozenství; není to v zájmu druhých vrstev, neboť kulturně nivelizovaná inteligence přestává plnit určité povinnosti, na nichž závisí většina hodnot vyššího řádu. Řeknu to tak: selže-li vzdělanost, nepřijde k slovu "průměrný" člověk, prostý a řádný muž, sedlák, dělník, řemeslník se svým normálním rozumem a mravním zákoníkem, nýbrž přihlásí se k životu cosi, co je hluboko pod ním, element barbarský a násilný, který začne dělat z kulturního světa paseku. Prospero vyvažuje Kalibána. Zruště hierarchickou převahu ducha a připravíte návrat divochů. Sestup inteligence je cesta k zbarbarizování všech."¹²⁾

Demokracie je tedy přímo osudovým poutem spjata s inteligencí; z toho ovšem nutně plyne, že inteligence je také v největší míře mravně odpovědná za osud demokracie. Idea této odpovědnosti je pregnančně vyjádřena T. G. Masarykem: "Inteligent právě svým povoláním a postavením může a má spíš než kdo jiný postřehovat tu složitou a dramatickou souhru i protihru zájmů, sil, úkolů a nesnází, ze kterých se skládá společnost, stát a koneckonců náš celý svět. Právě proto, najdu-li u inteligenta politickou slepotu nebo netečnost, musím ji soudit přísněji než u člověka, jehož zájmy jsou jednoznačnější."

Zrovna tak pronikavě vidí Masaryk příčinu selhání či zrady inteligence: je to zejména dětinská snaha realizovat ideál v jeho absolutní dokonalosti a z toho plynoucí neschopnost smířit se s nutnými nedostatky demokracie. Z této nemůžnosti¹³⁾, která je v případě naší inteligence dána nízkou mírou aristokratičnosti ducha a celkovým plebejstvím, se odvíjejí další inteligentské slabosti: "...nesnášenlivý a nepraktický dogmatismus, rozčilená radikálnost, vlašný oportunismus a otrávená apatie."¹⁴⁾ Tyto slabosti mají rovněž velmi negativní vliv na stav demokratického

vědomí.

Podle F. A. von Hayeka nejde v případě zrady inteligence o pouhou nedovzdělanost nebo o omyl: na vině je vnitřní spřízněnost určité části inteligence s ideou totality, která předpokládá totální politicko-mocenské (uvědomělé a racionální) řízení společnosti; v rámci plánujícího rozumu (nebo "rozumu") prosazovaného mocí nacházejí tito intelektuálové možnost uplatnit svoji schopnost racionální konstrukce skutečnosti.

Mohlo by se zdát, že Hayekova kritika konstruuujícího rozumu je v rozporu s výše uvedenou charakteristikou demokracie jakožto objektivizovaného rozumu. Jde však jenom o zdánlivý rozpor: demokracie jakožto objektivizovaný rozum vzniká a realizuje se v podobě nevědomých komponentů lidské aktivity; demokratické vědomí je přitom zaměřeno na konzervaci, reprodukci a zdokonalení toho, co se v oné nevědomé aktivitě utvořilo a utváří. Konstruuující rozum je pro demokracii zhoubný právě proto, že na místo nevědomě vzniklého objektivizovaného rozumu klade své subjektivní konstrukce, které jsou vždy - i když si to konstruktéři neuvědomují - vyjádřením pouze dílčího, partikulárního, subjektivního zájmu. Zkázonosným se konstruuující rozum stává tehdy, když se vydává za obecnou vůli a prosazuje se totalitními prostředky při potlačení všech zájmů a přístupů, které s ním nejsou ve shodě. Výsledkem je destrukce objektivního rozumu a nastolení totalitního subjektivismu.

III. RESTITUCE DEMOKRATICKÉHO VĚDOMÍ

Ideologická destrukce demokratického hodnotového vědomí zrozeného liberálním kapitalismem je proces s velmi nízkou mírou reverzibility, a to zejména v případě, když po této ideologické předešle následuje nastolení totalitního režimu, jehož důsledkem je kumulativní degenerace všech společenských hodnot. Tyto hodnoty se v praxi totalitarismu ukazují jako lež a pouhá zástěrka brutálních mocenských výkonů. Produktem totality je homo duplex, jehož existence je rozštěpena do dvou ostře oddělených sfér - privátní a společenské, přičemž společenská sféra lidské existence se konstituuje jako doména odcizení a nemorálnosti.

Ačkoliv obnovení platnosti demokratických hodnot je vůdčím motivem činnosti disidentských elit a sympatizujících vrstev občanstva, dějinná praxe ukazuje, že totalitní systém lze často porazit pouze totalitními prostředky. Restituce demokratického hodnotového vědomí je namáhavý a bolestný proces, jelikož důsledné uplatňování demokratických principů vede mnohdy k vítězství dobře organizovaných přívrženců totality a ke zpomalení a zdiskreditování demokratizačního procesu. Nejdrastičtější a nejúčinnější lék - totální mravní otřes společnosti po prohrané válce a následné cizí okupaci, lék, který, jak se zdá, vyléčil západní Němce navždy z totalitární mentality, není v dnešní Evropě myslitelný.

Je nutné si uvědomit, že utváření demokratického hodnotového vědomí je civilizačním a kulturním procesem, který trvá řádově stovky let (ovšem na živné půdě liberálního kapitalismu). Lze tedy předpokládat, že obecná restituce demokratického vědomí v post-totalitních společnostech se začne rozvíjet až po ukončení infernálního období prvotní akumulace kapitálu, která ve své

dějinné repríze snad nebude tak krutá jako její premiéra (bude však o to více demoralizující) a po delším stabilním fungování liberálně-kapitalistické ekonomiky. Z dějin se nelze poučit, dějiny lze nanejvýše opakovat.

Jestliže jsme demokracii zkoumali v souvislosti s problémem individuální svobody, pak další zkoumání se musí nutně zabývat i druhým konstitutivním momentem demokracie - momentem rovnosti; lidé, kteří jsou zvyklí číst nebo slyšet vedle sebe hesla Liberté, Fraternité, Égalité si často neuvědomují, že dva základní konstitutivní momenty demokracie - svoboda a rovnost - se nacházejí v rozporném a dramatickém vzájemném vztahu.¹⁵⁾ Každá rovnost mezi lidmi, kteří jsou mezi sebou bytostně nestejní a různí, je pouze abstraktní rovností, která může existovat jako reálná (institucionalizovaná) jen prostřednictvím mocensko-politického přinucení. Institucionalizovaná rovnost je v každém případě omezením individuální svobody, a tedy jejím protikladem. (Nietzsche s velikou vehemencí upozornil na tuto skutečnost už v minulém století - a stal se tak jedním z velkých destruktorů evropské demokratické kultury.) Nicméně idea demokracie předpokládá rovnost, jelikož institucionalizovaná nerovnost v politických vztazích by vedla nutně k nesvobodě. Pro teorii i praxi demokracie je základním úkolem stanovit a realizovat harmonický vztah mezi jejími dvěma konstitutivními momenty - svobodou a rovností.

Při řešení tohoto úkolu mohou vzniknout dvě podoby demokracie:

1) Liberální demokracie¹⁶⁾, která zdůrazňuje svobodu jako nejvyšší hodnotu, přičemž rovnost chápe ve vztahu ke svobodě jako hodnotu podřízenou; rovnost se v liberální demokracii redukuje na minimální možnou míru, tj. na rovnost hlasů voličů ve volebním

právu. Liberální demokracie omezuje rovnost zejména z toho důvodu, aby major pars (větší část) nepřevládla nad melior pars (nejlepší částí). Základní liberálně-demokratická formule zní: každý má mít stejnou příležitost stát se nestejným. Rovnost se chápe jako reciproká kompenzace nerovností.¹⁷⁾

V této souvislosti je třeba zdůraznit, že ona svoboda, která je základem liberální demokracie, je v první řadě tzv. negativní svoboda čili "svoboda od" (něčeho), čímž se rozumí zejména svoboda od vnějšího mocenského donucení; tzv. pozitivní svoboda, "svoboda k" (něčemu), svoboda jakožto moc, je v liberálním pojetí podmíněna negativní svobodou, a to v tom smyslu, že jakákoliv pozitivní svoboda určitého individua vyrůstá z jeho svobody negativní, přičemž ohraničením pozitivní svobody jednajícího individua je ohled na negativní svobodu jiných individuí; vztah mezi negativní a pozitivní svobodou je vyjádřený známou parolou "svoboda jednoho člověka končí tam, kde začíná svoboda druhého člověka". Samozřejmě, "svoboda od" nezahrnuje "svobodu od" obecně platných zákonů nastolených v souladu s principem vlády zákona.

2) Druhou podobou je tzv. totalitární demokracie¹⁸⁾ (tento pojem zavedl J. B. Talmon), kde moment rovnosti potlačuje moment svobody¹⁹⁾. Tato koncepce demokracie, která pro svoji praktickou nerealizovatelnost zůstává v rovině čisté teorie, vychází z některých aspektů učení J. J. Rousseaua, zejména z jeho koncepce, podle níž se všichni občané musí vzdát veškeré své svobody ve prospěch obecné vůle, kterýžto postup má setřít rozdíly dané nestejnou mírou svobody u každého jedince (individua) a založit tak stejný vztah k obecnému blahu. Svůj extrémní výraz nachází idea totalitární demokracie v teoretických koncepcích utopického socialismu a komunismu, které podle Tocquevilla představují "rovnost v bídě a otroctví". (Na rozdíl

od těchto teoretických koncepcí vytvořil reálný socialismus obludný systém politicko-mocenské nerovnosti, v ničem si nezadávající s kastovníctvím.) K. Marx svojí kritikou abstraktní formální rovnosti "buržoazní" demokracie a svým požadavkem konkrétní ekonomické rovnosti jakožto naplnění demokracie je výrazným představitelem totalitárního pojetí demokracie²⁰).

Dalším výrazným rysem totalitárního pojetí demokracie je postulát, podle kterého obecné blaho (tj. společenská struktura, která je pro společnost jako celek nejlepší) může a má být nastoleno vědomým mocenským působením; toto mocenské působení má a musí být s maximální silou a účinností zaměřeno proti těm, kdož staví své soukromé zájmy nad zájmy obecné a ohrožují tak obecné blaho (a konec-konců i svoje vlastní). Idea mocenské realizace obecného blaha se opírá o idealistický předpoklad, že politická reprezentace nezneužije absolutní moc, která na ni byla delegována, proti těm, kteří ji delegovali, a o rovněž idealistický (racionalistický) předpoklad, že obecná vůle je dokonale poznatelná před její realizací. (Dokonalá poznatelnost obecné vůle je však - dokonce i u Rousseaua - vyhrazena pouze některým jedincům nebo úzké elitě²¹), např. komunistické straně; základ totalitární demokracie - maximalizovaná rovnost - se tak převrací v maximalizovanou nerovnost.

Totalitární demokracie proto nemůže být reálnou, skutečnou demokracií, je pouze prázdným zvukem, jménem, které však lze použít - díky obecně srozumitelnému humanistickému významu, který se s ním neodlučně spojuje - jako ideologickou iluzi, která zastírá, a tím umožňuje, fungování nejobludnějších totalitních struktur²²). Žádná skutečná demokracie kromě liberální demokracie tedy neexistuje. (Antická demokracie byla sice blízká totalitárnímu modelu demokracie, nesmíme však zapomínat na to, že

podřízení řeckého občana zákonům polis nebylo znásilněním jeho individuality, tj. nesvobodou, jelikož v té době ještě novověká distance mezi individuem a společností neexistovala.) Pokud tedy zaniká liberální demokracie, zaniká i demokracie jako taková: z toho plyne, že všechno to, co bylo v předešlém výkladu řečeno o fungování demokracie obecně, platí vlastně o fungování liberální demokracie. Na tomto místě by se snad mohla vynořit námitka, proč nebyl pojem liberální demokracie používán už od samotného začátku výkladu. Hlavní důvod pro používání termínu "demokracie" spočívá v tom, že výhradné používání pojmu "liberální demokracie" by sugerovalo reálnou existenci jiného typu demokracie než je liberální demokracie. Pojem "liberální demokracie" je pouze hlubším, specifikovanějším vyjádřením téže skutečnosti, která se obvykle označuje pojmem "demokracie", abychom prozkoumali nejzákladnější specifika skutečné, reálně existující demokracie.

Takovým základním specifickým rysem liberální demokracie jakožto reálné demokracie je, že - na rozdíl od chimérické totalitární demokracie - její fungování není podmíněno žádnými ideálními předpoklady; liberální demokracie naopak počítá s omylností lidského poznání a také s bestiální pudovostí člověka, která se neustále snaží prorazit tenkou slupku kulturních návyků. Liberální demokracie nedává prostor fatální domýšlivosti²³⁾ intelektuálního rozumu, který se domnívá, že je schopen poznat absolutní dobro, a na to konto vyvraždit všechny, kteří se proti tomuto dobru stavějí. Liberální demokracie proto omezuje a rozptyluje vědomé mocenské působení, jelikož právě v něm se bestialita ukrytá v člověku nejvíce projevuje. Systém liberální demokracie je proto nejvíce přiměřený vpravdě lidské podstatě člověka - maximalizuje omezení pudové, zvířecí a slepé

vůle k moci. Zrušení liberální demokracie je tedy odcizením člověka od své lidské podstaty, která je nejvyšším výtvorem dějin.

Liberální demokracie je konstitutivním principem, jímž se řídí *societas hominis sapientis*. Minimalizace politicko-mocenského působení v liberální demokracii představuje vrcholný výkon lidské kultury, maximální stupeň jejího odpřírodnění. Přese všechny nedokonalosti a nedostatky představuje liberální demokracie takový způsob správy věcí obecných, nad který nebylo, a zdá se, že ani nebude vynalezeno nic lepšího. Je tedy vrcholem, a proto - jak to v novohegeliánském duchu vyjádřil F. Fukuyama²⁴ - také koncem dějin. Tato Fukuyamova koncepce, která samozřejmě nepředpokládá zastavení toku času, rozklad a pád komunistických režimů odehrávající se v současné době, poukazuje na to, že komunismus není pozitivním pokračováním civilizačního vývoje, nýbrž sestupem z dosaženého vrcholu civilizace. Civilizační pokrok je tedy v komunistických společnostech možný pouze jako (velmi těžký) návrat zpět, na vrchol, z něhož pod vlivem utopického falešného vědomí spojeného s velmi realistickou a ne-utopickou politickou praxí revoluce už jednou sestoupily.

Komunistické společnosti, které odmítly liberální demokracii, a tím i minimální možnou míru politicko-mocenského donucování člověka člověkem, a přešly k masivnímu totalitarismu podřizujícímu občanskou společnost politicko-mocenským strukturám, zaznamenaly vlastně regres ke strukturálním formám předkapitalistických společenství. Moderní totalita však - na rozdíl od oněch společenství - nedisponuje takovými duchovními (hlavně náboženskými) korektivy, které by mohly účinně omezit ničivé a neracionální orgie absolutní moci. To je také hlavní důvod toho, že moderní totalitní společnosti buď zanikají nebo

stojí na prahu zániku - přičemž cenou za nepovedené sociální experimentování s totální mocí jsou desetimilióny zavražděných a umučených lidských bytostí.

Alternativa mezi realizovatelným a reálným liberálně-demokratickým principem minimalizace moci (který je současně principem minimalizace působnosti konstruuujícího společenského rozumu) a totalitárně demokratickou utopickou ideou spojení absolutní moci, absolutního rozumu a absolutního dobra, alternativa, před kterou stálo tak dlouhou dobu evropské i. mimoevropské lidstvo, přestala teď - po hrozné zkušenosti hrozného XX. století - konečně existovat.

IV. POZNÁMKY

- 1) Srv. Giovanni Sartori, *Democratic Theory*, New York 1965, s. 124
- 2) Ibid., ss. 181 - 182
- 3) Srv. J. Roland Pennock, *Democratic Political Theory*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey 1979, s. 514
- 4) Srv. Theodor Geiger, *Demokratie ohne Dogma*, Szczesny Verlag, München 1964, s. 328
- 5) Karel Čapek, *Spisy XIX., O umění a kultuře III.*, Praha 1986, ss. 594 - 597
- 6) Srv. F. A. von Hayek, *Cesta do otroctví*, 6. kap.
- 7) Sartori, opis citátu, s. 244
- 8) Karel Čapek, *Spisy XX., Hovory s T. G. Masarykem*, Praha 1990, s. 517
- 9) Karel Čapek, *O umění a kultuře*, s. 592
- 10) Podle známého teoretika demokracie Michelse je tendence k oligarchičnosti vlastní každé organizaci. Srv. Sartori, opis citátu, s. 122
- 11) Karel Čapek, *Spisy XIV., Od člověka k člověku I.*, Praha 1988, ss. 526 - 534
- 12) Karel Čapek, *O umění a kultuře III.*, ss. 536 - 537
- 13) Masaryk uvádí mužnost jako jednu z nejvíce žádoucích vlastností inteligence. Karel Čapek, *Hovory s T. G. M.*, s. 410
- 14) Karel Čapek, *Hovory s T. G. M.*, s. 513
- 15) Srv. F. A. von Hayek, *Droit, Législation et Liberté*, Vol. 2, Presses Universitaires de France 1976, ss. 96 - 106
- 16) Sartori, opis citátu, ss 354 -355

- 17) Ibid., ss. 344 - 346
- 18) Ibid., ss. 377 - 378
- 19) Srv. Pennock, opis citátu, s. 13
- 20) Srv von Hayek, Droit..., s. 100
- 21) Srv. Pennock, opis citátu, s. 106; Sartori, opis citátu, s. 296
- 22) Srv. Sartori, opis citátu, s. 378
- 23) Srv. F. A. von Hayek, The Fatal Conceit, The University of Chicago Press 1988, kap. 5.
- 24) Srv. Francis Fukuyama, "The End of History?", The National Interest No. 16 (Summer 1989): 4 - 5

OBSAH:

I. Všechna moc nikomu	5
II. Nebezpečí etropické degenerace demokratických institucí	13
III. Restituce demokratického vědomí	18
IV. Poznámky	25

vydal Liberální institut

jako svoji 1. publikaci

vydání první

náklad 300 výtisků

All rights are reserved

© 1990

Liberalni Institut

Dřevna 2, Praha 2, 120 00, Czechoslovakia
phone, fax, (422) 295701

Ing. Tomáš Ježek, CSc.
Předseda

Ing. Jiří Schwarz
President

Ing. Miroslav Ševčík
Vicepresident

Ing. Lenka Kališová, CSc.
Ředitelka

Ing. Miroslav Greguš
Vedoucí sekce žurnalistiky

PhDr. Olga Valtrová
Vedoucí sekce sociologie

Ing. Robert Holman
Vedoucí sekce ekonomie

PhDr. Ján Pavlík
Vedoucí sekce filosofie

JUDr. Martin Boháček
Vedoucí sekce práva

